

Anya vagy bölcsőde? Anya és bölcsőde!

Gyakran felvetődik az a kérdés, hogy egy három év alatti kisgyermeknek mennyire van otthon, az édesanyja mellett a helye, megsínyli-e, ha bölcsődébe kell járnia és hosszú távon mindez hogyan hat a fejlődésére. Gyakran még mindig a szocializmusból ismert „gyermekgyárakkal” azonosítják a bölcsődéket, miközben a magyar bölcsődék nem csak a bölcsődei rendszer közelmúltbeli átalakítása eredményeként, hanem már hosszú ideje igen családi, gyermekbarát körülmények között, magas szakmai színvonalon működnek, amelyet sokan irigyelnek tőlünk nemzetközi szinten is. Tanulmányunkban a bölcsődék családokat támogató szerepét szeretnénk bemutatni, elsősorban a gyermekekre fókuszálva, de nem feledkezve meg arról, hogy a bölcsőde direkt és indirekt módon is hozzájárul a nők munkaerőpiaci részvételéhez.

Bölcsődék a múltban

Hazánkban 1852. április 21-én nyitották meg az első bölcsődét Budapesten, külföldi mintára. Európa legelső bölcsődéje Párizsban 1844. november 4-én nyílt meg.¹ A bölcsődék létrehozása olyan gyárak, üzemek kialakításához köthető, ahol jellemzően nők dolgoztak. Mivel az igény nőtt, így egyre több bölcsőde nyitotta meg kapuit Európa szerte. Az egyesületi szervezést követően a bölcsődék fejlesztését a II. világháború után már az állam látta el. *„A nők egyenjogúságának, tanuláshoz, munkához való jogának törvénybe iktatásával biztosítani kellett a dolgozó nők anyasághoz való jogát, a nemzet fennmaradását, ezért a születendő gyermekek gondozásának, nevelésének egy részét az államnak magára kellett vállalnia.”*² Ezzel közel egy időben a Ratkó-korszak köszöntött be, amikor is az abortusztilalom hatására ugrásszerűen megnövekedett a születésszám. A háborúkat követően a női egyenjogúsággal szorosan együtt járt a női foglalkoztatás gyors ütemű bővülése. A női szerepek közé beékelődött a munkásnői szerep, mely hatására csökkenni kezdett a háztartásbéli aránya. Ezidőtájt vált először problémássá a munka és a család összeegyeztetése, különösen, ha a munkahely és a lakóhely közötti távolság jelentős volt.

Az anyák munkába állásának legnagyobb vesztesei egyértelműen a legkisebbek voltak, akiknek az elhelyezését, ellátását és nevelését innentől kezdve az üzemek és gyárak által létrehozott intézmények látták el.³ A zsúfolt bölcsődékre és óvodákra jellemzőek voltak a rossz higiéniai körülmények, a felszereltségbeli hiányosságok, az egyhangú ételmezés. Mivel nem voltak képzettek az ott dolgozók, így nevelést nem, csupán gyermekmegőrzést végeztek. *„A bölcsődékben gondozott gyermekek minden erőfeszítés ellenére sem fejlődtek a vártnak megfelelően... a higiénés rendszabályok szigorú betartása ellenére a megbetegedések száma és súlyossága emelkedett.”*⁴ A gyermekek többsége pszichésen is sérült, s nem alakulhatott ki egészséges kötődés anya és gyermeke között, hiszen a „bentlakásos” bölcsődék ezt egyáltalán nem tették lehetővé a számukra. *„Ez a nemzedék csak részben tapasztalhatta meg a korai anya-gyermek kapcsolatra jellemző intimitás- és biztonságélményt.”*⁵ Pedig egy csecsemőnek a fiziológiai szükségletein felül érzelmi, biztonsági szükségletei is vannak, melyekhez kizárólag akkor tud hozzájutni, ha édesanyjával megfelelő kötődési viszonyba kerül. E minőségi kapcsolat következtében alakul ki többek között az a fizikai és mentális egyensúly is, ami elengedhetetlen a kora gyermekkori biztonságérzethez és a felnőttkori frusztrációkkal való megküzdéshez.⁶ Mivel a kötődés, a szülőtől való függési viszony a gyermek születését követő fél évben kell, hogy kialakuljon, majd rövid idővel később megszilárduljon, így elengedhetetlen a szülők, de főképp az anya aktív jelenléte. *„A hetes bölcsőde (óvoda) azt jelentette, hogy a gyermekeket hétfőn reggel „leadták” a bölcsődébe, és pénteken vitte őket haza édesanyjuk.”*⁷ A gyermekek érzelmi, szociális stabilitása így alapjaiban sérült. Mivel a világháború utáni kiszolgáltatottság nem tette lehetővé a családok számára a szabad választás lehetőségét, így a csecsemőkről való gondoskodás átengedése kényszerűségből történt. Az erőszakos munkába állítás megjelenésével a szülők elvesztették választási jogukat, s belekényszerültek egy

³ Benda 2015.

⁴ Vokony 2002. 53.

⁵ Benda 2015. 120.

⁶ Benda 2015.

⁷ Benda 2015. 74.

¹ Vokony 2002.

² Vokony 2002. 52.

– családi szempontból különösen – tragikusnak mondható helyzetbe.

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy az 1950-es évek közepétől egyre nagyobb számban jelentek meg azon írárok, melyek az anya-gyermek kapcsolat fontosságára hívták fel a figyelmet, s a jelenlegi rendszer változtatását szorgalmazták. A kritikák megjelenését az 1960-as években tettek követték, melyek mind a tárgyi feltételek fejlesztését, mind a szakemberek felkészítését magukban foglalták. Az 1970-es évektől kezdve rendszeres ellenőrzés alá vonták az intézményeket, elkerülve ezzel a színvonal romlását. Azóta a rendszerváltás éveit leszámítva, amikor számos, elsősorban vállalati bölcsődét szüntettek meg, a bölcsődék nevelési színvonala folyamatosan javult, mind az infrastruktúra, mind a személyi feltételek tekintetében. Mindezt kifejezi az a tény is, hogy már hosszú ideje nem csak gondozásról, gondozónőkről beszélünk, hanem bölcsődei nevelésről, bölcsődei kisgyermeknevelőkről, akiknek ma már jelentős része felsőfokú végzettséggel rendelkezik.

Anya-gyermek kapcsolat kisgyermekkorban

Az anya-gyermek közötti kapcsolatot alapjaiban határozza meg az anya személyisége, mivel a kiegyensúlyozott, boldog, figyelmes anya nagyobb valószínűséggel ad át olyan mintákat gyermekének, amelyek a későbbi pozitív önértékeléshez szükségesek. Mivel a csecsemő az édesanyját, mint élő tükröt „használja”, így nem elhanyagolható az anya érzelmi állapota. A visszatükrözés során természetesen a boldog mosolyon keresztül más érzelmi reakciót is látni fog a felnőtt arcon, de fontos, hogy az anya alapvetően boldogságot, bizalmat sugározzon gyermeke felé. Ugyanakkor az is lényeges, hogy a kisgyermek mindig a helyzethez illő visszajelzést, érzelmkinyilvánítást tapasztalja, hiszen a megfelelő minta idővel megtapad. Ha a szülő következetlen visszajelzéseket ad, vagy ha nem is ad visszacsatolást, az mindenképp összezavarja a gyermeket, hiszen mindez „*az egyedüllet érzését adja, a szubjektív világba való visszahúzódást is eredményezheti*.”⁸ A kisgyermek igen korán meg tudja különböztetni a hiteltelen mintát a hitelestől az érzelmek észlelésekor, ám ennek köszönhetően összezavarodik és elbizonytalanodik, amely hosszútávon szintén negatívan befolyásolja.⁹

Az érzelmek beazonosítását követően fontos az érzelmekkel való megbirkózás elsajátítását is megtanítani a gyermeknek. A síró ember megvigasztalásának, a feszült

megnyugtatótatásának, a szomorú felvidítésének megfigyelése egyrészt hatalmas segítség a későbbiekben a problémák kezelésében, másrészt az empátia – vagyis a másik érzelmi megértése – felé vezető első lépcsőt is jelenti. A stresszkezelés elsajátítása már ekkor, egészen csecsemőkorban elkezdődik, hiszen a gyermek negatív hangulatát a szülő pozitív végkifejlet felé tereli, így érzelmi állapota eredménye is pozitívan zárul. Az érzelmi önkontroll elsajátításával a későbbi szűnni nem akaró sírást vagy éppen a dühkitörést tudjuk megelőzni. „*A felnőtt szeretete, szeretetének „elvesztése” miatti félelem az, ami rábírja a gyermeket ösztönei késleltetésére, szükség esetén a lemondásra, mindezt oly módon, hogy az nem okoz neki elviselhetetlen negatív állapotot, mély frusztrációt.*”¹⁰

A bölcsőde szerepe a kisgyermek életében

A bölcsődéskorú gyermekek esetében kétféle tanulási módot különböztethetünk meg. Az egyik a már említett megfigyeléses tanulás, mely során a gyermek a másik személyt figyelve képes elsajátítani az újdonságokat. Bimbó szerint az első években a legfontosabb modell az felnőtt, aki ellátja, vagyis a szülő, s többségében az anya. Később azonban ez a kör kiterjed a kortársakra, akikkel a bölcsődében találkozik. A velük történő modellezés, utánpótlás még egyszerűbb, lévén kortársakról van szó. A másik módja a tanulásnak a formálás, amely jellemzően jutalmazással, illetve büntetéssel valósul meg. A felnőttnek – legyen az akár a szülő, akár más felnőtt – ezzel a módszerrel nagyon óvatosan kell bánnia, hiszen mindkét módszer alapvető szabályok betartásával alkalmazható, hiszen csak ekkor váltja be a hozzá fűzött reményeket. Bimbó publikációja alapján ezek az elvek a következők: jutalmazni csak olyan viselkedést szabad, ami új és pozitív irányú a végeredménye, a büntetést pedig minden alkalommal logikus módon kell megindokolni, hogy a gyermek tisztában legyen cselekménye hatásával. Mivel a nem jól irányzott, eltúlzott büntetésnek számos negatív következménye lehet, így ezzel szűkmarkúan kell bánni. A büntetéssel kapcsolatos frusztrációt, feszültséget a felnőttnek minden alkalommal helyre kell állítania.¹¹

A kötődés három típusát különíti el Ainsworth.¹² Ideális esetben biztonságos kötődés alakul ki az anya és gyermeke között, ahol az anya megfelelő érzékenységgel viszonyul gyermekéhez, figyeli őt és megfelelően reagál minden jelzésére. Ennek hatására a gyermek biztonságban érzi magát a társaságában, hiszen feltétel nélkül bí-

⁸ Bimbó 2015. 112.

⁹ Bimbó 2015.

¹⁰ Bimbó 2015. 116.

¹¹ Bimbó 2015.

¹² Bimbó 2015.

zik benne. Az ambivalens köteléket kialakító anya szintén figyelmes és érzékeny a gyermekétől érkező jelzésekre, ugyanakkor azonban saját lelkiállapotát nem tudja levetkőzni, így ha ingerült valami miatt, a gyermekére szentelt figyeleme csökken, illetve már nem megfelelően reagál az adott szituációra. Az ambivalens módon kötődő gyerekek kevésbé bíznak anyjukban, sokszor ők maguk sem a helyzethez illően reagálnak. Az elutasító anya elkerülő kötődést alkalmaz. *„Lehet, hogy ez az anya megérti a gyermek jelzéseit, de vagy nem hajlandó reagálni ezekre, vagy elutasítóan reagál.”*¹³ Az elutasító anyához való kötődés gyenge, hiszen folyamatos elutasítást tapasztalt irányából. Az elkerülő kötődésű gyermek gyakran barátságosabb másokkal, mint saját édesanyjával.

A kora gyermekkori szociális kapcsolatok alakulásának ismertetése előtt mindenképpen ki kell térni a gyermek öneszmélésére, öntudatra ébredésére. *„Énnak nevez-zük a lélektanban az önmagunkról való tapasztalatoknak, ismereteknek rendszerét: a testiünkről, képességeinkről, élményeinkről megőrzött tudást.”*¹⁴ A csecsemő kezdetben saját testével – hol kezével, hol lábával – játszik, majd különböző tárgyakat figyel, forgat, „kóstol meg”, ám ekkor még a világ egészével ismerkedik, nem különbözteti meg saját magát környezetétől. Egészen lassan, hossz- szas ismerkedés után kezdi csak megtapasztalni a cselekvéssorban fellelhető különbségeket. Ahogyan Mérei és szerzőtársa fogalmaz: *„Az én és a külvilág különválasztásában a személyiség felfedezése egy másik embernek a közvetítésével történik.”*¹⁵ E folyamat során a csecsemő látja a másik fél mozdulatait, s bár még csak figyel, nem utánozza le, éppen ekkor kezd rögzülni benne éntudának felismerése, vagyis önmaga elkülönítése a másiktól. Fejlődés-lélektani értelemben az „én” és a „másik” elkülönítése egyazon folyamat két aspektusát jelenti. Ehhez azonban szükség van másokra, akiknek jelenlétével megerősítést nyer a gyermekben az „én én vagyok” elv és mint önálló individuumot, a másikhöz képest kezdi magát értelmezni. Henri Wallon szerint *„a személyiség legszubjektívabb magja, az én-élmény, társas eredetű, a másikkal való kapcsolatból születik, a másiknak a közvetítésével.”*¹⁶ Mivel az éntudat, az énkép kialakulásához elengedhetetlen a másik személy jelenléte, így a szülővel való összehasonlítás és a tőle történő elkülönítés mellett – idővel – elengedhetetlenné válik a kortársakkal való megismerkedés is. Ez azért is fontos, mert a kortársakhoz könnyebben méri magát a gyermek, egyértelműbb az így keletkezett visszacsatolás.

Anya és bölcsőde együttes jelenléte

Az eddigiekből is jól látszik, hogy a szülővel – különös- képpen az édesanyával – kialakított szoros, bensőséges, bizalmon alapuló viszony elengedhetetlen a gyermek egészséges fejlődésének szempontjából; ugyanakkor nem feledkezhetünk meg róla, hogy az ember alapvetően társas lény. Az énkép kialakításakor elengedhetetlen a másikkal történő összevetés, összehasonlítás, hiszen hozzá képest tudjuk meghatározni önmagunkat. Mivel többnyire rosszul kezeljük a szociális izoláltságot, így biztonságot jelent mások jelenléte.¹⁷ A szociális igény természetesen később kezd el felerősödni, így mai napig vita tárgyát képezi, hogy a gyermeket mikor lehet kortárs- közösségbe vinni. A II. világháborút követő időszak negatív tapasztalatai máig meghatározzák a társadalom, illetve a szülők hozzáállását is. A Ratkó-korszak gyermekeiben megmaradt nyomok kihatnak utódaik hozzá- állására. Nagyon fontos a korai fejlődés-lélektan ismerete, hogy a megfelelő időben és módon történjen az anyától való leválás. Ehhez természetesen a gyermek egyéni szükségleteit, fejlettségi szintjét is érdemes figyelembe venni, nehogy az idő előtt történő elválasztás sérüléseket eredményezzen.

Bowlby úgy tartja, hogy a gyermek életében az első három év a legszenzitívabb periódus, ez a bevéődés idő- szaka. Ő maga több szakaszt is megkülönböztet ezzel kapcsolatban.¹⁸ Az első a meg nem különböztető szocia- bilitás időszaka, amikor a csecsemőt csak az érdekli, hogy alapvető szükségletei ki legyenek elégítve és nyugodt, biztonságos környezet vegye körül. Ekkor még nem tulajdonít különösebb figyelmet az őt körülvevő szemé- lyeknek. Ezt az időszakot a megkülönböztető szocia- bilitás követi, mely során már felismeri édesanyját és elkezd ragaszkodni hozzá. Ez a ragaszkodás még csak kezdetleges ugyan, de mindenképp észlelhető. A harma- dik szakasz nagyjából két éves korig tart, amikor is a specifikus kötődés szakaszát éli a gyermek, aki ekkor egyre szorosabb kapcsolatba kerül a róla gondoskodók- kal, elsősorban a szülővel. A legfontosabb személyhez való ragaszkodás ebben a periódusban a legszembetű- nőbb. Pontosan látszik, hogy bár a 15-18 hónapos kor- ban történő leválás az anyáról ugyan minden gyermeket megvisel, de ha ehhez idővel hozzászoktatják, könnyeb- ben fogja viselni. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kortár- sakkal történő játék, az ismerősökkel együtt töltött idő mind-mind könnyebbé fog jelenteni a bölcsődébe, illetve óvodába történő beszoktatáskor. Bowlby a két- három éves kor közötti időszakot a partnerség szakaszá-

¹³ Bimbó 2015. 131.

¹⁴ Mérei, V. Binét 1998. 63.

¹⁵ Mérei, V. Binét 1998. 64.

¹⁶ Mérei, V. Binét 1998. 65.

¹⁷ Bimbó 2015.

¹⁸ Bimbó 2015.

nak nevezi, hiszen ekkor a beszéd fejlődésével párhuzamosan nagyfokú nyitottság jellemzi a gyermekeket.¹⁹ Két éves kortól tehát – a Bowlby-i elmélet szerint – nyugodtan mehet bölcsődébe a gyermek. *„A bölcsődei ellátásban zajló szocializáció, a társas kompetenciák alakulása szempontjából a bölcsődei csoportban lévő gyermek bizonyíthatóan függetlenebb, segítőkészebb, kortársakkal és nevelőkkel egyaránt együttműködőbb, jobb szociális és verbális készségekkel rendelkezik, mint az otthon nevelkedő gyermekek jó része.”*²⁰ A bölcsőde előnyei a két éven aluliaknál akkor érvényesülnek leginkább, ha a bölcsődébe való beszoktatást megelőzi az erre való felkészítés, vagyis a szűk családon kívül másokkal is érintkezik a gyermek. A négy-öt hónaposak észlelik egymást, a hat-hét hónaposak már egymáshoz is érnek, utánozzák egymás mozdulatait, gesztusait. Az egy-másfél évesek egyre együttműködőbbek, vagyis elkezdődik a közös játék. Másfél-kétéves korban a főszerep a játéké, amiben egyre ügyesebben működnek közre. Ekkor már a játék bevonásával kezdeményezik a kapcsolatteremtést.²¹ Mivel a gyermekek közötti kapcsolatteremtés, a másik felfedezése egészen korán elkezdődik, így érdemes az anyához való kötődés megfelelő kialakítása mellett erre is figyelmet szentelni.

A gyermek zavartalan fejlődését – élete első évében különösen – a szülővel való kapcsolat milyensége alapozza meg. Hiszen, ahogy Ranschburg fogalmaz: *„a későbbi szeretetkapcsolatok ereje és minősége az e fázisban megvalósuló testi kontaktusok bőségétől és intenzitásától függ.”*²² Az anyával kialakított bizalom lesz az alapja a mások felé történő nyitottságnak. Erikson egyenesen a csecsemőkor legfontosabb állomásának nevezi a bizalom kialakításának időszakát. Az ún. ősbizalom elsajátításával lesz képes a gyermek a későbbi bizalomépítésre. *„A bizalom, a bízni tudás, bizakodás képessége pozitívan határozza meg életünk és emberi kapcsolataink minőségét.”*²³ A bizalom bizalmat, a bizalmatlanság ugyanakkor nemcsak bizalmatlanságot, de önértékelési problémát is szül. Az önértékelésünk kialakításához pozitívan hozzájárulnak ugyanakkor a kortársak is, hiszen a velük szerzett tapasztalatnak köszönhetően egyre pontosabb képet kapunk önmagunkról. A szociális összehasonlítás során kiderülnek az erősségek és gyengeségek, melyek kizárólag kortársakkal összevetve nyújtanak valós képet. A gyermek testi, szociális és pszichés képességek elsajátításával kezdi megtanulni és felfedezni önmagát és az őt körülvevő világot egyaránt.

Biztonság a gyermeknek és a családnak

A megfelelő szülő-gyermek kapcsolatot számtalan elem befolyásolja. Egy közülük a család helyzete, melynél elengedhetetlen tényező, hogy a gyermek mellett az anya is kellő biztonságban érezze magát. A legideálisabb esetben mindez úgy érhető el, ha az anyát és gyermeket érzelmi, fizikai és anyagi biztonság is körülveszi, vagyis az anya mellett az apa és más családtagok, a nagyszülők is részt tudnak vállalni a mindennapokban. Ebben a szerencsés helyzetben az édesanya gyakorlatilag folyamatosan képes erősíteni kapcsolatukat, mely segítségével gyermeke megfelelő ütemben fejlődhet tovább.

A gyermekkel együtt töltött minőségi idő meghatározó fontosságú, amelynek kialakításához a család biztonságos, kiszámítható, harmonikus működése elengedhetetlen. Ahhoz azonban, hogy ez a biztonságos közeg létrejöjjön a lelki biztonság mellett az anyagi kiszámíthatóság is szükséges. Ezt leginkább a kétkeresős- vagy másfélkeresős családmódellem képes garantálni. De ne feledkezzünk meg az egyszülős családokról sem, ahol az anyáknak (vagy apáknak) – pláne, ha a nagyszülők sem tudnak segíteni – nincs lehetőségük önállóan megoldani a gyermeknevelést és mellette a család anyagi biztonságának kialakítását. Ezekben a helyzetekben a szülők a legjobb megoldásra törekedve a bölcsőde igénybevétele mellett olyan munkahelyi megoldást keresnek, amellyel a lehető legtöbb időt tölthetik gyermekükkel.

A női foglalkoztatottság növelése ma is fontos tényező, hiszen az élet kiteljesítéshez és a családok önfenntartásához mindenkinek, a kisgyermekes anyáknak is lehetőséget kell biztosítani. Ehhez nyújthat munkáltatói oldalról segítséget az atipikus foglalkoztatás, mely során a nő egyrészt, mint anya, másrészt, mint munkakerő is jelen lehet a társadalomban, az állam ezt számos módon, többek között a GYED Extrával támogatja. A bölcsőde pedig a gyermek oldaláról segíti a családokat abban, hogy a munkavállalás és a gyermekvállalás nem egymást kizáró, hanem egymást erősítő tényezők legyenek.

Mai korunk családias bölcsődéi, a mini, a családi és a munkahelyi bölcsődék – amelyek mindegyikében a család- és gyermekbarát szemlélet nem csak elvárás, hanem kötelezően megvalósítandó elem – ahogy a fentiekből is láhattuk nem okoznak és nem is okozhatnak torzulást a kisgyermekes személyiségfejlődésében. Ha a gyermek életében a család, az anya meghatározó jelenléte mellett a bölcsőde is szerepet kap és az együttműködésük biztosított a gyermek nevelése során, a

¹⁹ Bimbó 2015.

²⁰ Bimbó 2015. 123.

²¹ Bimbó 2015.

²² Ranschburg 1973. 30.

²³ Bimbó 2015. 217.

gyermek érdekében, akkor az mind a család, mind a gyermek számára a kiszámíthatóságot és a biztonságot jelenti. Ezt ma már a társadalom egyre nagyobb része is felismerte, hiszen azzal az állítással, hogy „mindenképpen megsínyli a kisgyermek, ha az anyja dolgozik” 2000-ben még a válaszadó fele, ma már csak negyede ért egyet.²⁴ Az átalakuló bölcsődei rendszer új, még inkább családbarát bölcsődái bízunk benne, hogy a jövőben őket is meggyőzi.

Felhasznált irodalom

- Benda József: A szakadék szélén. A népességfogyás okai és megállítása. Barankovics István Alapítvány, Budapest. 2015.
- Bimbó Zoltánné: Szemelvények a kisgyermeknevelés köréből 2. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár. 2015.
- Mérei Ferenc, V. Binét Ágnes: Gyermeklélektan. Medicina Rt., Budapest. 1998.
- Ranschburg Jenő: Az emberi szeretet genezise. Valóság 1973/10.
- Vokony Éva: Kis magyar bölcsőde-történet. In: Kapocs 2002/10.
- KSH NKI omnibusz adatfelvétel 2000 és 2016

Internetes forrás

Eurostat honlapja <https://ec.europa.eu/eurostat>